

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 82.091.16 Д.Чижевський
DOI: 10.15587/2313-8416.2018.135180

“ЗУСТРІЧІ СЛОВ’ЯНСЬКИХ ЛІТЕРАТУР НА ЇХНІХ ІСТОРИКО-ДУХОВНИХ ПЕРЕХРЕСТЯХ”: Д. ЧИЖЕВСЬКИЙ

О. Б. Тетеріна

У статті проаналізовано концепцію порівняльного вивчення слов’янських літератур Д. Чижевського. Осмислено проблеми контактено-генетичних зв’язків та типологічних сходжень в інтерпретації еміграційного ученого та визначено специфіку підходу дослідника, насамперед, як автора порівняльної історії слов’янських літератур. З’ясовано роль наукового набуттю Д. Чижевського у забезпеченні неперервного розвитку вітчизняної компаративістики, його значення в осмисленні історико-літературного процесу, з огляду на неможливість повноцінного розвитку порівняльного літературознавства в підрадянській Україні під тиском ідеології

Ключові слова: порівняльний метод, стиль, слов’янські літератури, вплив, національна своєрідність, світовий контекст

1. Вступ

Нині важко переоцінити загальнокультурне значення “повернення” в Україну доробку вчених діаспори (представників того покоління, яке “мало бути проміжним, – як зауважує С. Білокінь, – між поколіннями, умовно кажучи, Якубського, Зерова й Степана Савченка, з одного боку, та Дзюби, Світличного й Михайлини Коцюбинської, з другого” [1]) й важливість його наукового осмислення [2, 3].

У цьому контексті варто наголосити, що окремого вивчення потребує українська еміграційна компаративістика ХХ століття (значний корпус досліджень якої ще чекає на своє оприлюднення), з огляду, насамперед, на ту особливо важливу місію/роль, яка їй випала – забезпечити безперервний розвиток вітчизняного порівняльного літературознавства, враховуючи неможливість його повноцінного розвитку протягом кількох десятиліть радянського періоду під пресом ідеології. Актуалізація (межуючи з абсолютизацією) міжлітературних взаємин, насамперед впливу російської літератури на літератури інших народів, що виходило на перший план, призводило до уніфікації літератур, зумовлюючи знецінення/девальвацію порівняльних студій в підрадянській Україні.

Сучасні дослідники акцентують увагу на тому, що праці еміграційних учених, у яких застосовано новітні західноєвропейські теоретико-методологічні та історико-літературні підходи до вивчення художніх явищ та літературних процесів загалом, – “наукові студії та розвідки Дмитра Чижевського і Юрія Шереха (Шевельова), Юрій Бойка-Блохіна і Леоніда Білецького, Юрія Лавріненка і Юрія Луцького, Ігоря Качуровського й Івана Кошелівця, Дмитра Козія і Олександри Черненко, Луки Луціва й Юрія Стефани-

ка, Григорія Грабовича й Івана Фізера, Марка Павлишина й Леоніда Рудницького, Мікулаша Неврлого і Стефана Козака та багатьох інших сприймаються нині як беззастережні досягнення, що своїми пошуковими орієнтирами й інтерпретаційними відкриттями ... випередили цілий ряд робіт колись комунозаангажованого українського літературознавства” [4].

Водночас думка про те, що “закорінена у спільному етногенетичному й духовному ґрунті” єдність національної літератури як “нескінченно багатого, варіативного ... суперечливого, та водночас і парадоксального, цілісного феномену” [5], дає підстави говорити і про єдність українського літературознавства [3].

2. Літературний огляд

Численні студії учених діаспори поряд із розвідками дослідників материкової України репрезентують нині вітчизняну філологію ХХ століття, зокрема й компаративістику як вагому частину науки про літературу, - такого погляду дотримуються, зокрема, й упорядники антології “Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи” (2009), у якій вітчизняне порівняльне літературознавство представлено роботами Д. Чижевського та О. Білецького.

Прикметно: своє дослідження “Українська література серед інших літератур світу” (яке вповні віддзеркалює стан радянського літературознавства в умовах ідеологічного тиску) О. Білецький [6], згадуючи працю Й. Карасека [7], завершив думкою про те, що “простежити ... своєрідне життя українського народу в його літературі, точно визначити характер і межі цієї своєрідності – завдання майбутньої синтетичної і порівняльної історії слов’янських літератур,

історії світової літератури. Ця історія покаже не тільки споконвічні і постійні зв'язки народів, а й той неповторний голос кожного, який можна і треба розрізнати в загальному хорі народів світу” [6]. Попри зовнішню близькість цього міркування одного із найавторитетніших українських радянських учених із роздумами метра світової компаративістики П. Брюнеля [8], зрозуміло, – така порівняльна історія слов'янських літератур, яку згодом запропонував Д. Чижевський, могла на той час з'явитися тільки поза межами колишнього СРСР. Це потверджує й різка критика, за іронією долі, того ж О. Білецького [9], спрямована, насамперед, проти стильового принципу, застосованого Д. Чижевським в “Історії української літератури”, 1956 (категорія стилю в 40-50-х рр. в радянському літературознавстві, як констатує Д. Наливайко, остаточно дискримінується і виводиться з ужитку [10].

Увагу дослідників привертає вивчення наукової спадщини Д. Чижевського у різних аспектах. У цьому контексті вирізняється, з огляду й на цілісне її осмислення, майже не відома в Україні німецькомовна праця “Dmytro Ivanovyc Syzevs'kyj” (1988) еміграційного вченого Ю. Бойка-Блохін [11]. Прикметно, що його пов'язувала з автором “Порівняльної історії слов'янських літератур” не лише близькість поглядів на концептуальні питання міжнародного літературного розвитку та порівняльного вивчення слов'янських літератур (насамперед, української) у світовому контексті, а й плідна співпраця в езилі [12].

Варто відзначити вагомий внесок Михайла Наєнка, який не лише посприяв оприлюдненню праць Д. Чижевського в Україні (1994 р. – “Історія української літератури”, 1956 [13] та 2005р. – “Порівняльна історія слов'янських літератур”, 1968 [14]), а і їхньому науковому осмисленню [15, 16]). Вагоме значення має дослідження М. Ільницького “Українська література в “актах осмислення” Дмитра Чижевського” [17]. Не можна оминати у цьому контексті й матеріали наукового семінару “Дмитро Чижевський і світова славістика” [18].

Знакова подія у загальнокультурному вітчизняному розвитку – поява чотиритомного видання філософських творів еміграційного вченого (2005 р.), яке містить й літературознавчі праці Д. Чижевського, зокрема статтю “Деякі проблеми порівняльної історії слов'янських літератур” (1956) [19], що досі не поставала об'єктом спеціального вивчення (цю розвідку, до речі, оприлюднено і у збірнику “Славістика” [18]).

Вельми важливою сферою в “багатющому” доробку вченого, без якого важко уявити українську еміграційну науку про літературу [2] є наукова діяльність Д. Чижевського як компаративіста. Необхідністю її осмислення у контексті розвитку українського порівняльного літературознавства (еміграційного та материкового), зумовлена **актуальність** пропонованої розвідки.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – аналіз концепції порівняльного вивчення слов'янських літератур Д. Чижевського.

Для досягнення мети були поставлені наступні задачі:

1. Осмислення проблеми контактно-генетичних зв'язків та типологічних сходжень в інтерпретації вченого.

2. Визначення специфіки підходу дослідника до порівняльного вивчення слов'янських літератур.

3. З'ясування ролі наукового набутку Д. Чижевського у забезпеченні неперервного розвитку вітчизняного порівняльного літературознавства, його значення в осмисленні історико-літературного процесу загалом.

4. Концепція порівняльного вивчення слов'янських літератур Д. Чижевського

Погляди Чижевського-компаративіста переконливо засвідчують свою зурогосність із загальним розвитком тогочасного зарубіжного порівняльного літературознавства, з огляду на переакцентацію уваги з дослідження генетико-контактних зв'язків (що превалювало у першій пол. ХХ ст.) на осмислення типологічних відповідностей [20]. Це вповні узгоджується з тим, що в “міжнародній літературознавчій практиці ХХ ст. основною категорією літературного процесу виступає стиль, котрий трактується широко, охоплюючи всі рівні літературно-художньої творчості” [10].

Близьке сучасному усвідомлення, що “вивченням генетико-контактних зв'язків не охоплюються принципово важливі аспекти й процеси міжнародних літературних відносин” (“це вивчення показує дію одних літератур на інші, але воно неспроможне розкрити їхнє дійсне ... місце й роль у контексті регіональної, європейської чи світової літератури, а тим паче виявити вектори й закономірності їхнього спільного руху, спільне і специфічне в їхніх структурах та інтенціях” [21]), визначає логіку думки й автора “Порівняльної історії слов'янських літератур” (1968) [14]. Особливо важливе значення цієї праці Д. Чижевського, “найвиразнішим компаративістським феноменом якої, – за словами М. Наєнка, – є стильова домінація” [16], полягало в тому, що це була перша робота такого плану, в якій у широкому міжкультурному контексті розглянуто українську літературу.

Високо поцінуючи спробу вченого “створити синтетичний огляд слов'янських літератур” та підкреслюючи, що у ній “вихідним моментом є інтегроване вивчення стилів слов'янської літератури”, Ю. Бойко-Блохін, хоча й закидає авторові подекуди недостатню увагу до висвітлення певних явищ української та білоруської літератур, надає їй перевагу над дослідженням його попередника Й. Карасека [22].

Представники вітчизняного еміграційного порівняльного літературознавства (Д. Чижевський, Ю. Бойко та інші) неодноразово наголошували: “в нинішній компаративістиці міркування про східнослов'янську літературу зводяться головню до насвітлення російської літератури” [22], та вказували на те, що “замість вивчення широкого та багатогранного “слов'янського світу” буде вивчатися “російський світ”, а це “породжуватиме необгрунтовані висновки щодо культури інших слов'янських народів, які мають інші традиції” [23].

З цим пов'язано те, що україністика, як підкреслює Ю. Бойко, займає дуже важливе місце у значному внеску Д. Чижевського у славистику [11]. На переконання вченого, завдяки роботам Д. Чижевського українська література викликала резонанс в німецькій славистиці [11].

“Український “сюжет” загальнослов'янської і загальноєвропейської літератури у працях Д. Чижевського, безперечно, зумовлений, - як зауважує М. Ільницький, – його самоусвідомленням українця, якому за збігом історичних обставин довелося усе своє продуктивне творче життя провести поза межами батьківщини” [17].

Праці вченого, присвячені вивченню української та інших слов'янських літератур (насамперед, “Український літературний барок. Нариси” (1942 – 1944), “Історія української літератури. Ренесанс і реформація. Барок” (1942), “Історія української літератури (від початків до доби реалізму” (1956), “З двох світів. До історії слов'яно-західних зв'язків”, “Порівняльний нарис слов'янських літератур” (1952), “Деякі проблеми дослідження слов'янського романтизму” (1956), “До проблеми літературного бароко у слов'ян” не лише сприяли виробленню “критеріїв, що давали можливість застосовувати компаративні підходи” [17], а й формуванню концепції розвитку слов'янських літератур у загальноєвропейському контексті (яка враховує контактено-генетичні зв'язки та типологічні відповідності), з підкресленою увагою до національної специфіки кожної з них. На цьому ґрунтується й “Порівняльна історія слов'янських літератур” (1968) дослідника.

Виокремлюючи у літературознавстві, що розвивалося поза межами СРСР, дві характерні та протилежні за змістом тенденції в підходах до стилю, Д. Наливайко вважає “прикметним репрезентантом” однієї з них (якій “властиве розуміння стилю як засадничої категорії руху літератури й мистецтва, що нею визначаються етапи цього руху та їхні структурні особливості” [10]) Д. Чижевського, вказуючи на його “Історію української літератури” [13].

Д. Чижевський, який сигналізував про новий період дослідження історії української літератури, не лише “не дав згаснути, – за словами М. Наєнка, – саме тій науково-естетичній традиції, яку започаткували М. Дашкевич, В. Перетц, М. Зеров” [15], а й принципово розвинув, увиразнив та поглибив цю традицію, чому сприяла широка обізнаність вченого із найновішими здобутками зарубіжної філософії та філології (К. Ясперс, Е. Гуссерль, Р. Інгарден, Г.-Г. Гадамер, Р. Якобсон, Н. Трубецької, Я. Мукаржовський, В. Матезіус).

Д. Чижевський (вказуючи у вступі до “Історії української літератури”, що робить спробу використати досягнення попередників) наголошував на великій увазі у своїй праці до питань, які “досі недостатньо висвітлювалися: питань формальних та питань періодизації” [24]. Вчений акцентує увагу на закономірності у зміні літературних стилів, що “базується на постійній зміні протилежних тенденцій: стилістичний розвиток, а почасти й ідеологічний іде шляхом постійного хитання між двома протилежними полюсами” [24].

Усвідомленням того, що таке “уявлення про літературний розвиток є до певної міри схематизованою абстракцією від реального процесу розвитку” [24], обумовлена підкреслена увага вченого до вивчення/осмислення специфіки кожної доби, зокрема визначення наявних у ній “різних напрямів, індивідуальних ухилів та переходових напрямів між окремими епохами”.

Порівнюючи праці В. Перетца та історії української літератури М. Грушевського й Д. Чижевського, В. Петров акцентував увагу на “істотній різниці між ними” [25], яку дослідник вбачав, насамперед, у тому, що Д. Чижевський (“схиляючись до структуралізму”, як він сам зауважував, – визначаючи, власне, свої методологічні позиції в літературознавстві), “воліє організувати матеріал”, “виходить від образу епохи. Для нього важать не факти в їх множинній роздільності, а система фактів в їх взаємопідпорядкованості центральному поняттю епохи”. Учений “показує, – підкреслює В. Петров, – всю структурну плідність антитетичної аналізи історичного процесу, якщо він розчленовується за епохами” [25]. Це, своєю чергою, обумовлювало те, що “від проблеми “поступу” літературознавство перейшло до розмежування епох, розглядуваних в їх протиставленні” [25].

Розглядаючи художній твір як “відображення літературного стилю епохи у межах її естетичних норм та духу”, з акцентом на тому, що “в літературному стилі форма й дух часу поєднані”, Д. Чижевський, на думку Ю. Бойка, наполягав на застосуванні “формальних, соціологічних, філологічних та суто бібліографічних методів, аби уникнути суб'єктивності кожного з них” [11]. Вказуючи на те, що вчений вбачає велику заслугу М. Грушевського, який є представником такого підходу, в тому, що він простежує розвиток української літератури 11–15 ст. у зв'язку з літературним та духовним розвитком Візантії та Західної Європи, Ю. Бойко наголошує: “подібний компаративістський підхід є характерним і для Чижевського. Це впливає не лише з його теоретичних постулатів, але й з його робіт” [11]. Зокрема дослідник, вказуючи на статтю вченого “Антична література в старій Україні”, звернув увагу на те, що Д. Чижевський “показав, наскільки сильно на давньоукраїнську літературу вплинула античність” [11] та, при цьому, в українській літературі “виявив більше візантійських елементів, ніж у московській”. Ю. Бойко суголосний із думкою німецького мовознавця, славіста та балканіста Макса Фасмера, який так відгукнувся про “Історію ...” українського вченого: “Д. Чижевський наближається до школи Перетца не лише завдяки своїй зацікавленості стилістичними питаннями, але також завдяки намаганням об'єктивно вивчати російсько-українські питання, а не приписувати досягнення одного народу іншому. В цьому він спирається зокрема на добре знання як російської, так і української літератури і культури” [11].

Зауважуючи, що “в своїх пошуках зв'язку з іншими літературами Д. Чижевський інколи віддаляється від української історичної реальності”, Ю. Бойко, однак, стверджує: “Нікому окрім нього не вдалося так чітко простежити зв'язок між українською літературою та розвитком світової літератури.

Тільки праці М. Грушевського, присвячені 11–15 ст. можна порівняти з цим” [11].

Якнайширший літературний контекст вважає дуже суттєвою рисою “Історії української літератури” Д. Чижевського й М. Наєнко. “Це, по суті, єдине до сьогодні дослідження, – наголошує сучасний учений, – в якому український літературний процес простежений у взаємозв’язках не лише зі слов’янськими, а й з деякими іншими літературами світу ... вони тут викладені і на рівні генетики і взаємовпливів, але найголовніше – на рівні контактів і типологічних сходжень” [15].

Це повністю узгоджується із концепцією порівняльного вивчення слов’янських літератур Д. Чижевського, яка формувалася ще раніше, – до написання його “Історії української літератури”. Адже зацікавлення дослідженням загальних закономірностей світового літературного поступу, зокрема “цілісного розвитку слов’янських літератур” [19], переконливо потверджують праці вченого (“Культурно-історичні епохи”, 1948; “Нарис порівняльної історії слов’янських літератур”, 1952). Не випадково, що на час написання “Історії української літератури” (1956) у центрі уваги вченого, який надавав великого значення компаративним підходам, перебували й теоретичні проблеми порівняльної історії слов’янських літератур (це виразно засвідчує одноіменна праця, яка побачила світ також 1956 р. [19]).

Д. Чижевський зазначає в ній, що з-поміж двох протилежних поглядів на періодизацію слов’янської літератури, – розгляд “окремих слов’янських літератур (чи слов’янської літератури загалом) у повній ізоляції від світової літератури” [19] на противагу “цілковитому підпорядкуванню розвитку слов’янської літератури всезагальній схемі розвитку світової літератури (під якою розуміють власне лише європейську літературу)”, – він є прибічником другого. Учений обґрунтовує думку про те, що “порівняльну історію слов’янської літератури можна створити лише як частину порівняльної європейської історії літератури” [19]. Це положення Д. Чижевський послідовно обстоює та розвиває і в “Порівняльній історії слов’янських літератур” (1968). Зокрема відзначаючи суперечливу ситуацію, яка склалася у славистиці, Д. Чижевський звертає увагу на те, що “не є бездоганими контакти літературознавства слов’янських країн і західноєвропейських” [26]. Зокрема роботам, присвяченим вивченню впливу західноєвропейських та американської літератур на слов’янські, які “обмежуються констатацією двосторонньої ідентичності чи схожості сюжетів ... фактологія заважає баченню глибинної духовної суті зазначених контактів” [26]. Підкреслюючи, що “впливологія” є “застарілим і безплідним методом дослідження”, Д. Чижевський, однак, наголошував на “зумисному замовчуванні щонайочевидніших зв’язків між західноєвропейськими і слов’янськими літературами”, зауважував, зокрема ігнорування “плідного впливу” Заходу на російську літературу XVIII ст., а також заперечення “більш ніж великої залежності давньослов’янських літератур і літературних мов від візантійської і латиномовної словесності!”. Розвиткові порівняльного літературознавства, як вважав Д. Чижевський, завдають

“не меншої шкоди рішуче несприйняття наукових понять, чинних для західноєвропейських літератур, але нібито чужих слов’янським”, зокрема поняття “романтизму”, а особливо – “бароко”, яке “то цькували, то ультимативно забороняли” [26].

Ще у праці “Деякі проблеми порівняльної історії слов’янських літератур” (1956) дослідник звертає увагу, зокрема, на первинний “вплив” західноєвропейської романтики (насамперед, німецької та англійської) на романтичні течії в різних слов’янських народів та констатує лише “вторинний взаємовплив” різних слов’янських романтиків. Д. Чижевський зазначає, що це твердження стосується й інших епох слов’янських літератур [19]. Особливо наголошується на важливості такої теми, як “інтерес, який упродовж досить значних відрізків історії духу та літератури існував до античної літератури як до прообразу та джерела” (враховуючи, що “доступ до літературних творів античності не завжди був безпосереднім” [19]). Д. Чижевський вважає, що “античність у собі і для себе уже і є тим розмаїттям, виходячи з якого кожна епоха витворює те, що йде слідом” [19]. Учений стверджує “дієвість” “не лише деталей, а й загальних образів античної культури та літератури, які використовувалися в кожній епосі відповідно до її знань та сумління, смаку та духовних потреб”. Зокрема зв’язок із такими елементами античності, як філософський платонізм та християнська містика, дослідник простежує у комплексах ідей, які відіграють велику роль у розвитку слов’янського бароко, романтизму і символізму. Не менш продуктивним, на думку Д. Чижевського, в історії слов’янських літератур “було зневажене вітчизняними дослідниками відлуння Біблії, “духовно-церковної поезії”, “храмової богослужби з її літературним піснеспівом” [26].

Однак, окреслюючи предмет порівняльної історії літератури, – це, зокрема, “вічні” мотиви, сюжети та ідеї, – Д. Чижевський, наголошував: “відповідність окремих елементів у слов’янських літературах до таких же елементів інших літератур ні в якому разі не може слугувати остаточному розв’язанню проблеми щодо запозичень та впливів”. В осмисленні питання засвоєння інонаціонального мистецького/художньо-естетичного досвіду вчений керується логікою думки, близькою положенню О. Веселовського про “зустрічні течії”, а також тезам представників герменевтики та рецептивної естетики (насамперед, про “горизонт життєвого досвіду”), поглядів Д. Дюрішина та його послідовників (щодо вирішальної ролі літератури-реципієнта). Учений зосереджує увагу на “усьому комплексі думок, – чи широкому семантичному полі, – які переймаються”, підкреслює, що “здійснюється це на ґрунті певних ідеологічних лейтмотивів, що панують у ту чи іншу епоху” [19].

Актуалізуючи деякі проблеми, які стосуються характеру розвитку слов’янської літератури, учений наголошує на труднощах, які виникають при “застосуванні схем західноєвропейського розвитку літератур до історії слов’янської літератури” [19]. Д. Чижевський обґрунтовує думку, що “розвиток слов’янської літератури ні в якому разі не є простим та частіше за все запізненным наслідуванням візантій-

ських чи західноєвропейських течій”, підкреслюючи, що “в деяких пунктах схему західноєвропейського розвитку до слов’янського світу можна застосовувати лише з обмеженнями” [19].

Констатуючи, що “картина розвитку тієї чи тієї слов’янської літератури має риси, які відрізняються від явищ, що відбувалися паралельно в Західній Європі” [19], учений акцентує увагу на специфічних проблемах розвитку кожної слов’янської літератури, як і кожної західноєвропейської літератури (обумовлених національними культурними, політичними та соціальними особливостями/чинниками). Дослідник наголошує на важливості врахування “різноманітності культурного та політичного розвитку слов’янських народів” та порушує, при цьому, питання про “слов’янську свідомість”. Д. Чижевський підкреслює, що, попри її спільність, на чому наполягав Р. Якобсон, “не повинна залишатися поза увагою та обставина, що ця свідомість постає в ідеологічних контекстах різноманітного гатунку ... є лише окремою частиною в багатьох випадках релігійної ... а в багатьох – соціальної ... системи мислення” [19]. Серед найважливіших іманентних проблем кожної літератури Д. Чижевський розглядає проблему літературної мови [19]. Констатуючи “розходження у лексиці та частково морфологічній та синтаксичній архітектоніці окремих слов’янських мов”, Д. Чижевський, водночас, зауважує, що різноманітні слов’янські мови вирішують мовні завдання часто в однаковий спосіб [19].

Учений обстоює концептуальну думку про те, що “подібність чи навіть тотожність слов’янського літературного розвитку західноєвропейському” (що не слід тлумачити, на його переконання, як просте віддзеркалення останнього) “визначається не запозиченням західних літературних течій, а тією обставиною, що слов’янські літератури ... належать до спільноти європейської літератури й утворюють частку європейської літератури, а тому мають проходити той самий шлях не як епігони та наслідувачі, а через іманентну необхідність власного розвитку” [19] (це твердження дослідник аргументує, зокрема, розвитком слов’янського класицизму).

Німецькомовна “Порівняльна історія слов’янських літератур” (1968), яка “є спробою, – за словами автора, – представити розвиток слов’янських літератур як єдине ціле” [27], стала етапною для вітчизняної компаративістики. М. Ільницький зауважує, що Д. Чижевський у ній “не висуває нових концептуальних ідей, а намагається застосувати розроблені в попередніх працях до конкретного літературного матеріалу – слов’янських літератур у порівняльному аспекті від періоду їх становлення до часу написання роботи” [17]. У зв’язку з цим варто проакцентувати, що багато основоположних думок, висловлених раніше, учений не лише потверджує, а й принципово розвиває і поглиблює у своїй праці (це, до речі, віддзеркалює еволюція його поглядів щодо створення порівняльної історії слов’янських літератур). Обґрунтовуючи, як і в попередніх роботах, стильову єдність слов’янських літератур та їхню приналежність до “великої єдності західноєвропейської літератури”, Д. Чижевський звертає особливу увагу на

проблему національної своєрідності кожної зі слов’янських літератур (що зближує концепцію вченого із теоретичними положеннями сучасних компаративістів). “Стилі в слов’янських літературах, – стверджував учений, – не зважаючи на їх спорідненість із західноєвропейськими, мають своєрідне та самостійне забарвлення” [23]. У цьому контексті Д. Чижевський повертається до проблеми впливу, яку переосмислює на новому рівні, з огляду на диференціювання зовнішніх і внутрішніх контактів (за класифікацією І. Неупокоевої). Констатуючи “природний вплив ... західноєвропейської літератури на слов’янську”, Д. Чижевський зауважує: “Але про суто зовнішній вплив треба говорити з уточненням: суто зовнішній вплив не є плідним; він діє тільки на слабкий розум і залишається непродуктивним без певних передумов (попередній власний розвиток і певна духовна спорідненість)” [23]. М. Наєнко слушно наголошує: “у цьому міркуванні сформульована концепція порівняльного вивчення літератур загалом і слов’янських зокрема” [16], яку й реалізує Д. Чижевський.

Учений вказує на певні тенденції розвитку літературних стилів, що, на його переконання, “дають змогу історію літератури розглядати як осмислений процес”, заснований на принципі зміни стильових систем (“коливання між протилежностями”). Однак, Д. Чижевський застерігає, що (групуючи матеріал у певні комплекси, об’єднані певною стильовою особливістю літературних творів та їх авторів) “неправильним було б очікувати, що всім літературним явищам, які ми об’єднуємо в одну стильову групу і узагальнюємо в одному понятті (ренесанс, реалізм), властиві одні і ті ж самі риси” [23]. У цьому контексті дослідник звертає особливу увагу на те, що існують стильові епохи, які “високо цінують оригінальність, неповторність творів мистецтва (бароко, романтизм)” [23], коли “твори культурної творчості не залежать від зовнішніх однаково діючих природних явищ, а лише від волі та задуму автора” [23].

Порушуючи питання про “вічні”, постійно повторювані стилістичні засоби, образи, фігури та метафори, дослідник зауважує, що “вічні” елементи поетики виступають у різних стильових епохах часто у різних функціях чи в різних варіаціях [23].

Винятково важливого значення Д. Чижевський надає “перехідним епохам” і “перехідним явищам” (наприклад, маньєризм, рококо, бідермаєр, імпресіонізм). “Важко переоцінити значення досліджень процесів “переходовості, – наголошує вчений, – того надзвичайно делікатного помежів’я, на якому відбувається перехід від однієї літературної доби до іншої, коли тишком вибруньковуються перші несміливі пагорстки нових художніх стилів, непомітно зароджуються й пробиваються до життя нові художні течії, які витісняють і замінюють старі традиції. Так само цікавий і перебіг згасання старих літературних шкіл та панівних напрямів, що потроху неухильно сходять нанівець, але у масці псевдоперетворень усе ще чіпляються за своє минуле” [26].

Підкреслюючи, водночас, що стилі в слов’янських літературах, незважаючи на їх спорідненість із західноєвропейськими, мають свої особли-

вості, Д. Чижевський розвиває неодноразово актуалізовану раніше думку про вивчення слов'янського впливу на західноєвропейську літературу, у чому вбачає важливе завдання порівняльної історії слов'янських літератур. Це, зокрема, дасть змогу “позбутися законсервованих поглядів на слов'янські літератури”, збагнути, що вони “в жодному разі не плелись у хвості західноєвропейської літератури” [23]. Та важливіше, на переконання дослідника, те, що “слов'янські літератури часто були “потенційними” до західноєвропейських явищ ... вони поставали в значно вищих і загострених формах”, “виступали “посилувачами” окремих явищ та інтенцій”, – а це “змушує нас по-іншому поставити питання щодо впливів ... Зовнішні імпульси зумовлювали народження своєрідних творів, які через гостроту змісту чи форми привносили в розвиток літератури щось цілком нове” [23]. З огляду на це, вважає Д. Чижевський, можна говорити про те, що в деяких випадках розвиток слов'янських літератур випереджає західноєвропейський (це, зокрема, період гусистської реформації у чехів).

Суттєвий здобуток Д.Чижевського як компаративіста полягає у тому, що вчений не лише визначив та порушив у своїй праці, низку проблем порівняльної славістики, вартих, на його глибоке переконання, “невідкладного дослідження”, а й окреслив напрями/перспективи їхнього подальшого вивчення. Акцентується, насамперед, на осмисленні “новаторського внеску слов'янського красного письменства в історію тієї або іншої літературної епохи”; ґрунтовному дослідженні джерел літературних впливів (“якими досі майже повністю гребували”); впливові на слов'янські літератури найвіддаленіших країн і континентів (зокрема Мексики), а також творчості письменників Скандинавії та Бельгії (Гамсун, Метерлінк, Верхарн); з'ясуванні доволі проблематичного, як зауважує дослідник, питання “евентуальної посередницької ролі деяких слов'янських літератур у розвитку інших літератур”, про що йшлося, зокрема, за розгляду доби бароко (при цьому автор наголошує: “найважливіше знати, у що виливаються зі своїм засадничим значенням стильові впливи”, підкреслюючи, що у великих письменників “найлунокше резонують не частковості, а їхнє загальне ставлення до дійсності і їхня творча інтуїція” [26]. Д.Чижевський констатує, що найзагальніша схема літературного розвитку і його “основні закони”, “поза всяким сумнівом, зазнають істотних перемін” [26]; актуалізує “посутню роль письменників другого і третього ряду” в літературному процесі, осмислення якої сприятиме увиразненню уявлення про літературні епохи; підкреслює вагомість проблеми “літературних схрещень”; звертає особливу увагу на періоди “бухливого розвитку”, які відіграли специфічну роль у слов'янських літературах (адже “саме тоді завдяки своїй потузі вони накладали відбиток і на ті художні стилі, які зовсім не пасували їм”, що яскраво потверджує період бароко в українській літературі [26]). Вчений наголошує на підкресленій увазі до традицій романтизму, а також до деяких інших давніх традицій (зокрема гусизму – у чехів) при вивченні слов'янських культур. Відзначаючи відлуння, зокре-

ма, фольклору у слов'янських літературах, Д. Чижевський актуалізує дослідження й зворотнього процесу (зауважуючи, що літературна поетика (насамперед, за періоду бароко та романтизму, “накладає відбиток на фольклор, який у цій новій якості дає секундарні рефлексії в подальшій художній літературній творчості” [26], – підкреслюючи, що “щось подібне іще ніким не вивчалось”. Серед проблем, які вимагають “невідкладних і ґрунтовних студій”, дослідник, випереджаючи свій час, розглядав і впливи мов та літератур, які знаходяться поза сферою європейського типу культури, що, до речі, вельми актуально й у контексті сучасної компаративістики.

Наголошуючи на тому, що лише цілісне розв'язання окреслених проблем “уможливить появу справді всеохопної порівняльної історії слов'янських літератур”, Д. Чижевський (надто скромно оцінюючи свою спробу лише як “пролегомени до неї”) підкреслював важливість вивчення міжслов'янських літературних зв'язків на рівні осмислення “взаємодії духовних начал в історії літератур” [26]. Не випадково Ю.Бойко вважав показовими для методологічних принципів Д.Чижевського слова Є.Пизюра про те, що праці вченого в галузі славістики – “незалежно від того, чи належать вони до лінгвістики, літературознавства або історії філософії слов'ян – завдяки його філософському розумінню і філософській школі йдуть значно далі вузьких меж цих окремих дисциплін” [11]. Такого підходу до вивчення порівняльної історії слов'янських літератур, із врахуванням їхнього загальноєвропейського контексту, як запропонував Д.Чижевський, на думку М. Насенка, “не було ні до, ні після нього. Ми називаємо його стильовим і водночас погоджуємося з ученим, що в широкому розумінні це духовний підхід; стиль-бо є продуктом хоч і формальної роботи творців, та в кінцевому підсумку він – наслідок їхньої духовної діяльності” [16].

5. Результати дослідження

1. Концепцію порівняльного вивчення слов'янських літератур Д.Чижевського проаналізовано під кутом зору функціональності застосування вченим порівняльного методу до вивчення літературного процесу та літературного твору.

2. Доведено результативність підходу та перспективність ідей ученого (не лише стосовно встановлення загальних закономірностей розвитку слов'янських літератур, зокрема й української, як частини європейської літератури, – у їхніх взаємозв'язках та взаємовпливах, а й, – це особливо важливо, – дослідження національної своєрідності кожної з них), що, безсумнівно, не залишилося поза увагою авторів академічної історії української літератури у 12 томах, яку готує Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, а також навчальних курсів з історії української та слов'янських літератур.

3. Обґрунтовано значення поглядів Д. Чижевського-компаративіста (учений розвивав традиції українського порівняльного літературознавства другої половини XIX – 20-х рр. XX ст., а, водночас, застосовував новітню методологію західноєвропейських дослідників) як винятково важливого етапу у розвитку вітчизняної компаративістики у світовому

контексті. Не протиставляючи вітчизняну еміграційну науку про літературу материковій, В.Петров безапеляційно констатував у вже цитованій праці “Проблеми літературознавства за останнє 25-ліття (1920–1945)”: “Українське літературознавство виходить на простір загально-світової проблематики!” [25]. У цьому дослідник вбачав велику заслугу Д. Чижевського.

6. Висновки

1. Глибоке осмислення ролі типологічних сходжень та контактено-генетичних зв'язків, з огляду на їхню взаємопов'язаність, у концепції порівняльного вивчення слов'янських літератур Д.Чижевського, дослідження під таким кутом зору взаємозв'язків кожної з них, насамперед української літератури із іншими слов'янськими та західноєвропейськими літе-

ратурами, відкриває нині великі можливості для подальшого наукового пошуку.

2. Новаторський підхід ученого до порівняльного вивчення слов'янських літератур у міжнародному контексті, з акцентом на необхідності з'ясування національної своєрідності кожної з них (а це залишається винятково актуальним і для сучасної зарубіжної компаративістики) окреслює перспективи для поступу не лише вітчизняної, а й світової славістики.

3. Науковий набуток Д. Чижевського відіграв винятково вагомий роль у забезпеченні неперервного розвитку (що принципово важливо!) вітчизняного порівняльного літературознавства, з огляду на неможливість його повноцінного поступу протягом кількох десятиліть радянського періоду.

Література

1. Білокінь С. Замість передмови // Вибране. Мюнхен, 1981. С. 3–5.
2. Астаф'єв О. На емігрантських перехрестях: рефлексія наукова і поетична // Образ і знак. Українська емігрантська поезія у структурно-семіотичній перспективі. Київ: Наукова думка, 2000. С. 183–268.
3. Галич О. А. Вітчизняне літературознавство другої половини ХХ століття: на шляху до об'єктивності // Історія літературознавства. Частина друга: українське літературознавство. Луганськ: Резніков В. С., 2006. С. 109–140.
4. Хороб С. Науковий універсум Володимира Державина // Державин Володимир, Література і літературознавство. Івано-Франківськ: Плай, 2005. С. 3–16.
5. Барабаш Ю. Скільки українських літератур у світі? // Слово і час. 2000. № 1. С. 55–59.
6. Білецький О. Українська література серед інших літератур світу / Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. С. 434–469.
7. Karasek J. Slawische Literaturgeschichte. Leipzig, 1906.
8. Брюнель П. Вступ до “Стислого курсу порівняльного літературознавства” // Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. С. 92–107.
9. Білецький О. До питання про періодизацію дожовтневої української літератури. Т. 2. Київ, 1965. С. 50–71.
10. Наливайко Д. Стиль поезії Шевченка і його міжнародний контекст // Компаративістика й історія літератури. Київ: АКТА, 2007. С. 235–273.
11. Wojko-Blochyn J. Dmytro Ivanovyc Cyzevs'kyj. Heidelberg, 1988. 32 p.
12. Блохин Д. Дмитро Чижевський і Юрій Бойко-Блохин: наукова співпраця і листування. Архівні матеріали // Епістолярна спадщина Юрія Бойка-Блохина. Т. III. Мюнхен – Тернопіль, 2017. С. 489–511.
13. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль: Феміна, 1994. 480 с.
14. Чижевський Д. Порівняльна історія слов'янських літератур. Київ: ВЦ “Академія”, 2005. 288 с.
15. Наєнко М. Дмитро Чижевський і його “Історія української літератури” // Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль: Феміна, 1994. С. 3–15.
16. Наєнко М. Порівняльна славістика в інтерпретації Дмитра Чижевського // Чижевський Д. Порівняльна історія слов'янських літератур. Київ: ВЦ “Академія”, 2005. С. 7–24.
17. Ільницький М. Українська література в “актах осмислення” Дмитра Чижевського // Знаки доби і грані таланту. Київ: ТОВ «Видавництво “КЛЮ”», 2014. С. 152–168.
18. Дмитро Чижевський і світова славістика: мат. наук. семінару, зб. наук. пр. // Славістика. Дрогобич, 2003. 444 с.
19. Чижевський Д. Деякі проблеми порівняльної історії слов'янських літератур // Філософські твори у чотирьох томах. Т. 3. Київ: Смолоскип, 2005. С. 133–144.
20. Наливайко Д. Літературна компаративістика вчора і сьогодні / Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. С. 6–42.
21. Наливайко Д. Національні системи реалістичної літератури ХІХ ст. // Компаративістика й історія літератури. Київ: АКТА, 2007. С. 274–300.
22. Бойко Ю. До проблеми порівняльного вивчення історії східнослов'янських літератур (період ХІХ ст.) // Вибране. Мюнхен, 1981. С. 229–240.
23. Чижевський Д. Вступ // Порівняльна історія слов'янських літератур. Київ: ВЦ “Академія”, 2005. С. 29–48.
24. Чижевський Д. Вступ // Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль: Феміна, 1994. С. 16–30.
25. Петров В. Проблеми літературознавства за останнє 25-ліття (1920–1945) // Твори. Т. 2. Київ: Темпора, 2013. С. 800–809.
26. Чижевський Д. Замість висновків // Порівняльна історія слов'янських літератур. Київ: ВЦ “Академія”, 2005. С. 237–242.
27. Чижевський Д. Передмова // Порівняльна історія слов'янських літератур. Київ: ВЦ “Академія”, 2005. С. 28.

*Рекомендовано до публікації д-р філол. наук Грицик Л. В.
Дата надходження рукопису 15.05.2018*

Тетеріна Ольга Борисівна, кандидат філологічних наук, кафедра історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості, Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, бул. Тараса Шевченка, 14, м. Київ, Україна, 10601
E-mail: olgateterina@ukr.net